

**İÇSEL (ENDOJEN) BÜYÜME KURAMI ÇERÇEVESİNDE
AZGELİŞMİŞ ÜLKELERİN KÜRESEL SİSTEME
ENTEGRASYONU VE BÜYÜME**

*Kaan ÖĞÜT**

Daha önceki yazılarımızda, dünya ekonomisinin ABD'deki talep daralmasının Japonya'da 1990'ların başından beri süren durgunluk ile birleşmesinden kaynaklanan küresel bir resesyon tehdidi ile karşı karşıya olduğu tezini ele almıştık. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) yıllık ticaret ve kalkınma raporunda ABD ekonomisinde büyüme trendinin yavaşlaması, gelişmekte olan ülkeleri de olumsuz etkilediği belirtiliyordu. UNCTAD raporu finansal saldırıya uğramış ülkelerin geçici olarak borç ödemelerini durdurmalarını, bu yolla kelepirci fiyata tesis alımının önünü almayı, hakkaniyetli yeni bir borç ödeme planı yapılabilecek bir ortam yaratılmasını öneriyordu.¹

* Matematik Mühendisi, İktisat Uzm. Araştırma Görevlisi

Yazılarımızda küresel bir resesyona doğal sonucunun sanayileşmiş ülkelerin korumacı politikalarına yönelmeleri olabileceğini ve bütün bu göstergeleri tarihsel deneyimlerle birleştirdiğimizde olası bir durgunluğun tetiklemesi ile birlikte gelişmiş ülkelere kaynaklanacak korumacı politikaların yeniden gündeme gelme olasılığının ciddi olarak karşımızda durduğunu vurgulamıştık.ⁱ WTO'nun varlığına rağmen ABD, AB ve Japonya arasında yaşanan ticaret savaşlarını ve bunun yanında Uruguay Görüşmeleri'nde kabul edilen entelektüel hakların korunmaya alınmasıⁱⁱ ile belli açılardan gelişmekte olan ülkelere karşı gizli bir korumacılık uygulandığını düşünürsek, WTO'nun varlığına rağmen gelişmiş ülkelerin kendi ulusal ya da bölgesel çıkarlarını dünya ticaretinin serbestleştirilmesi ülküsünün önünde tuttuklarını görürüz. Son zamanlarda yapılan yorumlarda gelecekte korumacılığın artacağı yolunda tahminler yapılıyor. Bu anlamda bloklar arasında korumacılığa dayalı bir mücadelenin sürdüğü açık ki **Salvatore** gibi iktisatçılar kitaplarında **Endüstriyel Ülkelerde Korumacılık**'ı günümüzün uluslararası ekonomik problemleri arasında sayıyorlar.² ABD'nin tarım sübvansiyonlarının %70 oranında arttırması ve çelikte korumacılık uygulamaya başlaması bu olasılığı hala gündemde tutuyor.

Bu yazının konusu olmamakla birlikte resesyona niteliği üzerine de tartışmalar olduğunu da belirtmeliyim.ⁱⁱⁱ Yine bu tartışmalarda Keynesyen yaklaşımlardan, Tobin vergisine hatta Marksist kriz teorisine kadar hakim iktisat literatürünün dışladığı pek çok tartışma yeniden gündeme geliyor.

Ancak gelişmekte olan ülkeler açısından duruma baktığımızda tek sorunun bu olası ya da aslında örtük bir şekilde var olan korumacılık olmadığını görüyoruz. IMF'nin özellikle Asya Krizinden sonra sermaye çevrelerinin ve yabancı bankaların çıkarlarını korumak, krize giren ülkenin borçlarını ödemek üzere reçeteler dayattığı, bu ülkeleri durgunluğa sürükleyerek mal varlıklarının gelişmiş ülkeler tarafından ucuzca kapatılmasına hizmet ettiği; hatta ABD'nin, devletçi ve korumacı Asya modelini yıkmak için IMF aracılığıyla deflasyon içindeki ülkeleri daha fazla deflasyona sürüklediği yorumları bizzat **Stiglitz, Plaff, Sachs, Krugman, Dornbush** gibi ABD'li ekonomist ve yazarlar tarafından değişen ölçülerde dile getiriliyor. Örneğin Krugman şu soruyu soruyor. "*Peki, Asya'daki politika ne durumdaydı? IMF Asya'yı kurtardı mı yoksa aslında krizi mi derinleştirdi? Şimdi IMF politikalarının doğruluğunun kanıtı olarak Kore'deki düzelmeyi gösteriyor. Fakat krizden*

ⁱ Hatırlanacağı gibi 1970'lerdeki petrol kriziyle birlikte gelişmiş ülkeler baskı güçlerini kullanarak az gelişmiş ülkelerin ihracatlarına karşı sözde gönüllü kısıtlamalar adı altında korumacılık uygulamışlardı. "**Yeni korumacılık**" olarak adlandırılan bu dönemde tarife dışı engeller, Çok Elyafıllar Sözleşmesi GATT'ın serbest ticaret hükümlerine aykırı olmakla birlikte rahatlıkla kullanılmıştı

ⁱⁱ Kazgan; Uruguay Görüşmelerinde kabul edilen bu madde için şu yorumu yapıyor. "Merkez ülkeleri için büyük bir kazanç ve aynı zamanda çevre ülkeler için önemli bir kayıp olmuştur. Yeni düzenlemeye göre bilgisayar programlarının 50 yıl, patentler ve telif haklarının 10 - 30 yıl korunması söz konusu, yani bu süreler içinde gelişmekte olan ülkelerin yüksek teknoloji ürünlerde taklide dayalı atılımları mümkün olmayacak. Merkez önümüzdeki yıllarda Çevrenin tarım üretimini ve ihracatını da salt teknoloji tekeli yoluyla baltalayabilir" Kazgan, G., Küreselleşme ve Ulus Devlet, 2000, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s:124

ⁱⁱⁱ **Wallerstein** dünya kapitalizminin nihai zaferini değil, ilk ve tek gerçek krizini yaşadığımızı iddiasını tüm boyutları ile ortaya koyduğu kitabında kapitalist sistemin temeli olan sınırsız sermaye biriktirme yeteneğinin kırsallıktan çıkma, ekolojik tükeniş ve demokratikleşme gibi eğilimler nedeniyle azaldığını söylüyor Wallerstein, I., Bildiğimiz Dünyanın Sonu, Metis Yayınları, 2000, s.87

Dünya siyasi ve ekonomi tarihi kapitalist sistemin içine girdiği krizlerin faturasını az gelişmiş çevre ülkelere çıkararak ve çevre ülkeleri kendi çıkarlarına uygun bir şekilde biçimlendirerek krizden kurtulduğunu göstermektedir. 15. yüzyıldan bu yana her kriz döneminin sonunda kapitalist sistem yeni bir aşamaya geçerek dinamik bir şekilde gelişmesini sürdürdü. Geçtiğimiz yüzyılda 1929 bunalımına karşı talep genişletici Keynesyen politikalar gündeme getirilirken 70'lerdeki durgunluk, küreselleşme politikaları ile aşılmaya çalışılıyor, ancak 2000'lerin başında yeniden bir durgunluk dönemi söz konusu ve Wallerstein'i dikkate alırsak bu kez sonuçları daha büyük bir dönüşümü getirebilir.

şiddetle etkilenen dört ülkeye baktığımızda, Kore'den sonra en fazla iyileşme kaydeden ikinci ülke IMF'nin tavsiyelerine karşı çıkan ve sermaye denetimlerini yürürlüğe koyarak dünyayı şok eden Malezya'dır."³

Uluslararası sermayenin -üstelik serbest piyasanın kurallarına aykırı olarak risk almadan ve uğrayacağı herhangi bir kaybı IMF aracılığıyla yatırım yaptığı ülkeye ödetmek üzere- kalkıştığı spekülasyon hareketlerin, yabancı sermayeye duyduğu ihtiyaç yüzünden her türlü denetim mekanizmasından vazgeçmiş ülkelerde neden olduğu dışarıya doğru kâr transferlerinin, gelişmekte olan ülkelerin borçlarını arttırdığı, bu borçların ödenebilmesi için en temel sosyal devlet olma gereklerinin bile yerine getirilemediği ve ihracat yapma baskısıyla ücretlerin baskılandığı, iç talebin azaltıldığı, az gelişmiş ülkelerin kendi aralarında sonu gelmeyen bir rekabete sürüklendikleri, bunun kendi dış ticaret hadlerini azalttığı⁴ bir süreci yaşıyoruz.

Öte yandan küresel finansal krizlerden korunmak için kısa süreli sermaye hareketlerine kısıtlama getirilmesinden Tobin vergisine, IMF'nin yeniden yapılandırılmasına kadar çeşitli öneriler tartışılıyor. **Soros** bile "*finansal piyasaların özündeki istikrarsızlığı kontrol altında tutacak kamu müdahalelerine ihtiyaç var*"⁵ diyor. Ancak bu tartışmaları Türkiye'de gündeme taşımak oldukça zor.

Dünyanın batıdan kaynaklanan korumacılığın arttığı bir sürece girmesi ve uluslararası sermaye hareketleri önündeki engellerin kaldırılmış olması durumunda, karar alma mekanizmalarında yer almadığı ve büyük olasılıkla gelecekte de alamayacağı bir gümrük birliği anlaşmasını, tam üyelik perspektifine sahip olmadan^{iv} ve çok büyük dış ticaret açıklarına^v katlanarak sürdüren Türkiye'nin kendini koruyabilecek araçlardan yoksun bir şekilde bu süreçle karşı karşıya kalacağını unutmamak gerekiyor.

Küresel bir resesyonun sanayileşmiş ülkelerde korumacı eğilimleri güçlendirme olasılığı gelişmekte olan ülkelerin büyüme\kalkınma çabalarında serbest ticaret ve küresel

^{iv} Aralık 2000'deki Nice Zirvesinde AB'nin kurumsal reformlar konusunda hazırladığı son belgede, genişlemeyle ilgili olarak diğer 12 aday ülkenin durumu göz önüne alındı, ancak Türkiye'ye 2010 yılı için hazırlanan öngöründe bile yer verilmedi.

^v DİE verilerine göre Türkiye'nin GB'ye girdikten sonra AB ülkeleri ile olan dış ticaret açıkları yıllık 10 milyar doları bulan miktarlara yükselmiştir.

AB ÜLKELERİ İLE DİŞ TİCARET milyar dolar	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000 OCAK - EKİM
İHRACAT	8.635,3	11.070,8	11.548,6	12.247,8	13.498	14.332	11.657,4
İTHALAT	10.915,3	16.860,5	23.138,1	24.869,7	24.074,7	21.418,9	21.465,3

Bununla birlikte Türkiye'nin eş zamanlı olarak dışardan borçlanabilmek için faiz oranlarını yükseltmek durumunda kaldığını bunun da Türk Lirası'nın değerlenmesine yol açarak dış ticaretimizi olumsuz etkilediğini de göz önünde bulundurmalıyız. Ekonomik entegrasyonların yoğunlaştığı bir dönemde Gümrük Birliği'ni statik ve dinamik etkilerini de göz önüne alarak sektörel bazda ve gelecekte kazanılabilecek avantajları da göz önüne alarak değerlendirmek gerekir. Ancak AB üyeliği gerçekleşmeden ya da gerçekleşme takvimi belirlenmeden bunları tartışmanın çok anlamlı olmadığını düşünüyorum. Yapılan çalışmalarda; statik etkiler açısından ticaret yaratıcı etkinin birlik lehine Türkiye aleyhine ortaya çıktığı, bunun yanında ticaret saptırıcı etkinin belirgin olmadığı, bunun nedeninin de Türkiye'nin dış ticaret hacminin hâlâ yarısını AB ülkeleri oluştururken üçüncü ülkelerle olan ticaret hacminde önemli farklılıklar gözlenmediği belirtiliyor. (Uyar, S., Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri, www.foreigntrade.gov.tr.) İhracatın ithalatı karşılama oranı 1992-1995 döneminde yıllık ortalama %70 düzeyindeyken, 1996-1999 döneminde %55,5 düzeyine inmiştir. Türkiye'nin AB ülkeleri ile dış ticareti sürekli olarak açık vermektedir. (Küçükahmetoğlu, O., Türkiye - AB Gümrük Birliği'nin İktisadi Etkileri, İktisat Dergisi, sayı:408, 2000)

sisteme entegrasyon kavramlarının da sorgulanmasını beraberinde getirmeli. Geçen sayımızda ele aldığımız ve literatüre içsel (endojen) büyüme teorisi olarak geçen yeni büyüme teorilerinde genel olarak ticaretin büyüme üzerindeki olumlu etkisi kabul edilmekle birlikte bu kavramlar sorgulanmaya başlanmıştır.

Barro, Romer, Lucas, Grossman, Helpman gibi iktisatçıların başını çektiği bu yeni gelişme teorisi; ekonomide Ar-Ge'nin, beşeri sermayenin ve devletin rolünü tekrar tanımlayarak büyüme fonksiyonlarını yeniden düzenliyor. Neoklasik iktisadın ülkelerin reel büyüme oranlarının uzun dönemde birbirine yakınsayacağı (convergence hypothesis) ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalayacakları (catching up process) tezleri endojen büyüme teorisi tarafından yanlışlanmıştır. **Romer** yakınsama anlaşmazlığı başlığı altında verilerin gelirler bakımından ülkeler arasında yakınlaşmaya doğru bir gidişin olmadığını gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç teknolojik gelişmenin dışsal olduğu, ülkelerin aynı teknolojik olanaklara sahip olduğu temel ön kabullerine dayanan ve ülkeler arasında gelir düzeylerinde ve büyüme oranlarında yakınlaşmaya doğru bir eğilim olacağını iddia eden neoklasik büyüme modeli ile çelişir.⁶

Dolayısıyla neoklasik görüşün büyümenin ön koşulunun serbest ticaret olduğu ve devletin büyüme fonksiyonlarında yeri olmadığı yönündeki iddiaları Türkiye'de hala geçerli görüş olarak kabul edilse de bu görüşler dünyada sorgulanıyor.

Endojen büyüme teorisine göre farklı çıkış noktalarına sahip bölgeler arasında gelir farkları arasındaki uçurum uzun vadede sistemli olarak daha da açılabilir. Bu, bilgi üretimindeki bölgesel farklılıklardan ve bilgi yayılmasından kaynaklanır. Bu teori ile birlikte uluslararası ekonomik sisteme entegrasyonun gelişmekte olan ülkelere yarar sağlamasının ancak bazı koşullar altında mümkün olduğu düşüncesi yaygınlaşmaya başlamıştır. Azgelişmiş ülkelerin büyüebilmesi için ticaretin önündeki engellerin kalkması ile birlikte teknoloji transferinin de serbestçe gerçekleşmesi, bu ülkelerin sanayi ülkelerinin sahip olduğu bilgiye ulaşabilmeleri gerektiği, bu nedenle sanayileşmiş ülkelerin sahip oldukları bilgileri geliştirmekte olan ülkelerin kullanımına açmaları gerektiği savunulmaktadır. Genel kabul, uluslararası ticaretin artmasının ekonominin bilgi stokuna ulaşabilirliğini sağladığı, ancak büyüme için bunun gerekli olmakla birlikte ülke içindeki sistemin yeni bilgiyi verimli bir şekilde kullanabilecek yeterliliğe sahip olmaması durumunda yeterli olmadığıdır.⁷ Genel kabulün uluslararası ticaret aracılığıyla taşma etkisinin (spill over effects) tüm ekonomiye yayılacağı olduğunu belirten Ulusoy; açıklığın (openness) hızlı ekonomik büyüme için gerekli olduğu halde yeterli bir durum olmadığını vurguluyor.⁸ Yenilik yaratma güdüsünün ancak patent hakları sağlanması halinde devam edebileceği aksi taktırde kısa bir süre sonra başkaları tarafından üstelik ilk üretim ve AR GE masraflarına katlanmak durumunda kalınmadan aynı ürünün üretilebilecek olması dikkate alındığında bu kolay gerçekleşebilecek bir istek değildir kuşkusuz. Yani yeni teknolojilerin geliştirmekte olan ülkelerin kullanımına sunulmasının çok uzağındayız.

19. yüzyıl boyunca uluslararası ticaret zengin doğal kaynaklara sahip ülkeler için büyümenin motoru (engine of growth) olmuştur. Ancak azgelişmiş ülkelerin bugün artan nüfuslarının yanı sıra, daha az kaynaklara sahip oldukları düşünülüyor ve bu ülkelere dışardan önemli bir sermaye girişi de söz konusu değil. Bütün bu nedenlerden dolayı 19. yüzyılda yeni yerleşim alanları için geçerli olduğu kabul edilen uluslararası ticaretin kalkınmanın motoru olduğu tezinin bugünkü azgelişmiş ülkeler açısından geçerliliği tartışmalıdır.⁹ Salvatore; günümüzdeki azgelişmiş ülkelerin kalkınma çabalarında dış ticaretin rolünün arz ve talep koşullarının elverişsizliği yüzünden daha az olduğunu belirtiyor. Gelişmiş ülkeler artık birçok hammaddeyi sentetikleri ile ikame edebiliyorlar.

Yine gelişmiş ülkelerin tarım ürünleri ve hammaddelere olan gelirin talep elastikiyetleri l'in altına düşmüştür bu gelişmiş ülkelerin gelirlerinin artması ile bu ürünlere taleplerinin azaldığını gösteriyor.¹⁰

Batı kaynaklı iktisat literatüründe, her ne kadar küreselleşen uluslararası ekonomik ilişkilerin tüm dünya için refahı arttırıcı etkisi genel kabul görüyor olsa da bu etkinin ülkeler için farklı olabildiği ya da daha önemlisi bir ülkenin büyümesi için uluslararası ticaretin tek argüman olmadığı tartışılmaya başlanmıştır. Endojen Büyüme teorisinin yeni endüstrileşen ülkelere bir umut ve ticarete bağlı olmayan bir alternatif kalkınma yolu önerdiği; büyüme aracı olarak (engine of growth) geleneksel kalkınma teorileri ticarete odaklanırken, endojen büyüme teorilerinin eğitim, yaparak öğrenme ve dünya pazarları için yeni teknoloji geliştirmeye odaklandıkları yönünde görüşler ileriye sürülüyor.¹¹

İktisat literatüründe küreselleşme ve entegrasyon kavramlarının ön plana çıkarılmasının temeli klasik iktisada kadar uzanır. Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ile birlikte serbest ticaretin evrensel yararları ve katılan tüm taraflara kazanç sağlayacağı iddiası iktisat literatürüne girmiştir.^{vi} Ricardo ticaretin önündeki engellerin evrensel düzeyde kaldırılmasını savunuyordu.¹² Marjinalist devrimle yükselen neoklasik okul ise karşılaştırmalı üstünlük teorisinin ana çizgilerini korumakla birlikte fırsat maliyeti yaklaşımı ile verimlilik farklılıklarının dış ticareti harekete geçirmek için yeterli olduğunu iddia etmiş, Heckscher-Ohlin teorisi verimlilik farkını faktör donanımına bağlamıştır.¹³ Bu yaklaşımın temel iddiası ticaretin ülkeler arasındaki faktör gelirlerinin eşitlenmesi yönünde bir eğilime ve iç tekkelerin kalkmasına neden olduğudur. Bunun sonucu gelir bölüşümünün düzelmesidir.¹⁴

Bu noktada günümüz liberal iktisadının teorik temellerini kuran neoklasik okulun hemen her alandaki tezlerinde olduğu gibi dış ticaret tezlerinin de gerçek dünya ile büyük ayrılıklar taşıdığını açıkça görüyoruz. Kapsamlı bir neoklasik iktisat analizini ve eleştirisini daha sonraki yazılara bırakmak üzere, bugün hala üniversitelerde öğrencilerimize okuttuğumuz bu hakim iktisat görüşünün, iktisada bir bilim kimliği kazandırabilmek ve açıkça fiziğe benzetebilmek için yoğun matematik kullanımına yöneldiğini ve ortaya varsayım ve aksiyomlara dayalı kendi içinde tutarlı ancak gerçek dünya ile ilişkisi son derece kopuk bir sözde bilim çıktığını söylemeliyiz. Öğrencilerimize bütçe kısıtı altında, Lagrange fonksiyonları kurup kısmi türevlerini sıfıra eşitleyerek fayda maksimizasyonunu ya da Pareto optimal bir noktanın önemini anlatırken, ne dünyadaki gelir adaletsizliğini, ne daha çok tüketmek üzerine kurulmuş yaşam anlayışını sorgulamıyoruz.

Dikkat edilirse liberal iktisatçıların kendi fikirleri dışındaki her düşüncüyü ideolojik olarak yaftaladıkları görülür. Bu yazı çerçevesinde size şunu söyleyebilirim ki asıl ideolojik olan liberal iktisadın dayandığı neoklasik teoridir. Bu teori tam rekabet koşullarında ve tüketicilerin hemen hepsinin birbirlerine yakın başlangıç donanımlarına sahip olduğu bir ekonomide genel bir dengenin varlığını ve bu dengenin Pareto optimum olduğunu, topolojik uzayları kullanarak ispatlamışlar ve bunu kesin ve tartışılmaz bir gerçek olarak tüm insanlığa sunmuşlardır. Böyle bir denge noktasının matematiksel ispatının (*bir simpleks üzerinde ya da bu simpleksle homomorfluk olan kompakt ve dışbükey bir kümede Brouwer veya Kakutani sabit nokta teoremleri ile ya da daha yeni bir yaklaşımla manifoldları kullanarak böyle bir ispat matematiksel olarak gerçekten de yapılabilir. Ama tüketim kümelerinin ya da üretim olanakları kümelerinin dışbükey olması varsayımının*

^{vi} Adam Smith'in serbest ticaret ile ilgili görüşleri daha çok entegrasyon teorisi çerçevesinde incelenebilir. Ertürk, E., 1998, İktisadi Birleşmeler Teorisi, Alfa Yayınları, s:15

zaten yanlışlanamayacak bir varsayım olduğunu göz önüne alırsak bu ispatın amacının ne olduğu sorusu önemlidir) insanlık için ne ifade ettiği bir yana, bu teorinin başlangıç varsayımlarına baktığınızda açıkça ideolojik bir amaca hizmet ettiğini, Smith'in görünmez el kavramının yerine dengeyi sağlayan bir para vektörünü koyarak liberalizmin tartışılmaz bir otoriteye sahip olmasını sağlamak için sözde bilimsel temeller sağlamaya çalıştığını açıkça görebilirsiniz.

Kemalistler için nasıl ki Marksizm ve determinist, diyalektik materyalist yöntemin bilimsel açıdan bir değeri yoksa, liberalizmin ve onun dayanağı neoklasik iktisadın da kuramsal anlamda hiçbir değeri yoktur.

Yeniden neoklasik iktisadın dış ticaret teorisine dönersek dünyada serbestleşmenin yoğun olarak yaşandığı son 20 yılda gelir bölüşümünün nasıl hızla bozulduğunu^{vii} görmenin hem serbest ticareti ön plana çıkaran dış ticaret teorisini, hem de önceki sayımızda ele aldığımız ülkelerin büyüme oranlarının birbirlerine yaklaşıcağı yakınsama hipotezini sorgulamamız için yeterli olacağını sanıyorum.

Yukarıda söz ettiğimiz yakınsamanın gerçekleşmesi, yani bütün ülkelerin aynı uzun dönem büyüme oranlarını paylaşmaları ve bu oranın dünyanın teknoloji olanakları eğrisindeki genişleme tarafından belirlenmesi, teknoloji transferine dayanır¹⁵. Dolayısıyla diğer faktörlere benzer bir şekilde teknolojinin de serbestçe yayılabilmesi gerekir, ancak aşağıda göreceğimiz gibi patent uygulamaları buna engeldir. Enformasyon teknolojilerindeki gelişmeler ancak literatür bilginin sınırsız yayılımını sağlamakta (ki bunun da büyük dönüşüm olduğunu yadsımıyoruz), üretim sürecine girebilecek bilgi paylaşılmamaktadır. Aslında bu çok normaldir, çünkü patent uygulamaları ile korunma garantisiz olmazsa, firmalar diğer firmaların kendi ürettikleri teknolojiyi hiçbir maliyete katlanmadan taklit etmeleri olasılığı nedeniyle, teknoloji üretmek için kaynak ayırma kararını veremezler. Dolayısıyla patent ve diğer koruma uygulamalarının büyüme ve teknolojik gelişme için gerekli olduğu söylenebilir.

Patent sisteminin beklenen fonksiyonları iki grupta toplanabilir;

- Gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferine zemin hazırlamak
- AR-GE faaliyetleri ve teknolojik yeniliği teşvik etmek

Ancak patentlerin gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarında oynadıkları rol 1960'lardan bu yana eleştiri konusu olmuştur. Uluslararası patent sistemi 1970'lerin başında kurulduğunda ağırlıklı olarak azgelişmiş ülkelere oluşmasına karşılık, zaman içinde gelişiminin, esas olarak endüstrileşmiş Batılı ülkelerin gelişme süreçlerine ilişkin ekonomik ve sosyal koşullara göre şekillendiği öne sürülmektedir. Bu durumun başlıca göstergeleri, patent mülkiyetinin neredeyse yalnızca yabancı şirketlere verilmesi ve bu patentlerin bu ülkedeki yerel üretimde kullanılışlarının hiç olmayışındır. Gelişmekte olan ülkelere patent tescil ettiren firmaların asıl amacının yaygın patent ağı sayesinde patent kapsamındaki ürünlerin ve üretim süreçlerinin pazarlarını ve lisans haklarını korumak olduğu ileri sürülmektedir. Bu nedenle yabancı patentlerin amacının daha çok yabancı üreticilerin ihracat pazarlarını rakip firmalardan korumak olduğu, patentlerin bu ülkeleri alternatif

^{vii} UNCTAD Küreselleşme ve Kalkınma Stratejileri Bölümü Direktörü Yılmaz Akyüz'ün belirttiği gibi 1980'lerin başlarından bu yana dünya ekonomisinde görülen en belirgin özellik eşitsizliğin artması ve büyümenin yavaşlamasıdır. Bu dönemde Kuzey ve Güney ülkeleri arasındaki gelir uçurumu açılmıştır. Akyüz, Y., Küreselleşme, Kutuplaşma ve Kalkınma, İktisat Dergisi, 2001, sayı 416

kaynaklar ve daha ucuz fiyat olanaklarından mahrum bıraktığı belirtilmektedir. Patentlerin gelişmekte olan ülkelerin endüstrileşmesine yardımcı olmayacağı, doğrudan yabancı yatırımlar ve yerel firmalarla ortak yatırımlar gerçekleştirilse bile patent sahibi firmaların esas olarak yerel pazarlarda monopolistik pozisyonlarını güçlendireceği ve fon transferleri ile kısıtlayıcı fiyatları güçlendireceği düşünülmektedir. Patent sistemi tek yönlü gelişmiş ülkelerin lehine işleyen bir sistemdir.¹⁶

İşte bu gelinen nokta çok önemlidir, yani patent uygulamalarını olumlu mu olumsuz mu değerlendirmemiz gerekiyor. Büyüme ve gelişme açısından patentler gerekli olmakla birlikte, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının, genel bir analizi anlamsızlaştırdığının farkına varmalıyız. Bugünün gelişmiş ülkeleri kendi gelişme dönemlerinde, yani bugünkü konumlarına gelirken patent kurallarını falan uygulamamışlar, hatta emperyalist metotlarla yoğun bir dış sömürü geliri de elde etmişlerdi. Dolayısıyla bugün kendileri belli bir seviyeye geldikten sonra şimdi bütün dünyaya ve azgelişmiş ülkelere patent yasaları gibi, merkez bankalarının bağımsızlığı gibi birçok standart ve kurumsallaşmayı dayatmaya çalışıyorlar, oysa kendileri gelişirken hem bu kurullarla kendilerini sınırlandırmamışlardı hem de sömürü yapmışlardı.

Doğa bilimlerinde bile evrensel kurallardan söz etmek mümkün değilken sosyal alanlarda evrensel hükümlere vardıklarını iddia edenlerin analizleri Kemalistler için bir anlam ifade etmez, çünkü bu evrensel bakış açısı sömürüyü meşrulaştırır, işte bu yüzden Marx ile Fukuyama'yı emperyalizmi meşrulaştırdıkları için eleştiriyoruz (Bunlardan birincisinin iyi niyetli olması sonucu değiştirmiyor). Peki bu evrensel analizler dışında yani azgelişmiş ülkelerin çıkarlarını gözetecek başka bir analiz metodu olanaklı değil midir? İşte bu noktada zamanında Kadro Dergisi'nin gündeme getirdiği, daha sonra Wallerstein'in dünya literatürüne kazandırdığı **merkez-çevre** teorisini ve bu bakış açısıyla yapılacak Kemalist analizleri gündeme getirmeliyiz. Son 20 yıldır dünyada gelir adaletsizliği artıyorsa, ülkemiz bir sömürge gibi dışardan ve içerdeki işbirlikçiler tarafından yönetiliyorsa, ne kalkınma iktisadının ne de merkez-çevre teorisinin modası geçmemiş demektir. Mustafa Kemal de dünyaya böyle bakıyordu ve o sayede bağımsız bir ulus devlet kurabildi.

Patent haklarına yeniden dönecek olursak, gelişmiş merkez ülkelerin kendileri gelişirken uygulamadıkları standartları bize dayatmalarını kabul etmemenin yollarını aramak zorundayız. Aynen onlar korumacılığa giderken bizim de bazı alternatif seçeneklere sahip olmamız gerektiği gibi.

İktisat okullarının görüşlerini kısaca incelemeye devam edersek, rasyonel beklentilere dayanan yeni klasik makroiktisadın, neoklasiklerden devralınan ana çizgiyi koruyarak ve karşılıklı yarar ilkesinden hareket ederek bir dış ticaret analizi yaptığını, buna karşın denge yerine dengesizliği doğal bir durum olarak kabul eden Keynesyen görüşün dış ticaret teorisinde klasik ve neoklasik anlayıştan farklılaştığını, kapalı bir ekonomi anlayışı önermemekle beraber, dış ticareti gelir düzeyine bağlayarak zenginleşmenin dış ticaret açıkları yaratacağı, bunun da gelir düzeyinin kontrol altına alınması ile çözülebileceği sonucunu içerir. Yeni Keynesyenlerde ise **eksik rekabetin** varlığının, bütün tarafların ticareten kazançlı çıkmasını engelleyeceği vurgulanır¹⁷. Bu son vurgu gerçekten de çok önemlidir.

Aksak rekabet ve tekellerin, ekonomide etkinlik kayıplarına yol açmalarından dolayı refah ve üretkenlik açısından kötü olduğunu ileri sürmek firmaların marjinal maliyetin üzerinde fiyat belirlemelerini önlemek içindir. Buna karşılık yaratıcı fikir iktisadı firmalara

marjinal maliyetlerinin üzerinde fiyat belirlemelerine olanak vermenin yaşamsal önemi olduğunu ileri sürer. Bu aradaki fark, firmaları keşif yapmaya yöneltecek kârların kaynağıdır. Araştırmacıların yeni yaratıcı fikirler gerçekleştirirken karşılaştıkları başlangıç maliyetlerini karşılayacak kârları elde etmelerine patent ve diğer hakların varlığı olanak vermektedir.¹⁸

Gerçek dünyada, tam rekabet yerine pek çok alanda eksik rekabetin geçerli olduğu göz önüne alınırsa, serbest ticaretin erdemleri ile ilgili öne sürülen tezlerin sorgulanması gerektiği açıkça ortaya çıkar. Hükümetlerin ya da özel firmaların piyasalara müdahalesi, ihracat kartellerinin kurulması, teknolojik yenilikler ve bunu garanti altına alan know-how, patent anlaşmaları gibi uygulamalar, uluslararası ekonomide aksak rekabet koşullarını oluşturur. Ulusal piyasalarda da faaliyetler gösteren yabancı tekeller zaten kendi ülkeleri lehine, buldukları ülkede refah kaybına neden olurken eksik rekabet söz konusu olduğunda, firmalara ekonomik maliyetlerinden daha fazla ekonomik rant elde ederler. Teknoloji serbest bir mal olmayıp çok-uluslu şirketlerin mülkiyetinde fiyatı olan bir edirdir. Patent koruması ile tekel durumu yaratıldıktan sonra diğer şirketlerin pazara girmesi olanağı sınırlanmakta ve rekabet ortadan kalkmaktadır. Patentleşme yolu ile uluslararası ticarete ciddi bir tekelleşme problemi çıkmaktadır. Bunun sonucunda çok-uluslu şirketler yüksek kârlar sağlama olanağı elde etmektedirler.¹⁹

Kimi iktisatçıların serbest ticareti savunmakla birlikte bunun ülkelerin büyümelerine olan etkisini sorguladıklarını görüyoruz. İhracattaki sürekli büyüme ile genel olarak büyüme arasında bir korelasyon olduğunu, ancak bu korelasyonun serbest ticaret politikalarının yüksek büyümenin temel nedeni olduğunu mutlak olarak kanıtlamadığını belirten **Krugman**, son yıllarda pek çok araştırmacının Asya ülkelerinin büyümesinde tamamıyla ticaret ve endüstriyel politikalara odaklanılmasını sorgulamaya başladıklarını belirtiyor. Bütün bunlardan sonra uluslararası ticaret ve ticaret politikalarının sadece ekonominin bir parçası olarak kabul gördüğünü, buna ilave olarak Asya ülkelerinin hızlı büyümesinin onların büyük ticaretini paylaşan diğerlerinden, yüksek tasarruf oranı ve bu sayede büyük yatırımları finanse edebilmeleriyle, hemen hemen hepsinin kamu eğitiminde büyük adımlar atmalarıyla ayırt edilebildiklerini söylüyor²⁰

Bu sorgulamayı daha uç noktalara götüren iktisatçılar da var. Örneğin Grossman ve Helpman dış ticaretin kapanmasının bir ülkenin büyüme oranını artırabileceğini gösteren örnekler de olduğunu iddia ederler.²¹ Gerçekte ticaretin, büyüme ve kalkınma sürecine bazı negatif etkileri olmasının olası olduğunu söyleyen Appleyard ve Field, kimi eski çalışmalarda ihracatın büyümenin motoru olarak kabul edildiğini, yakın tarihli çalışmalarda ise ticaretin büyüme üzerindeki etkileri ile ilgili soruların arttığını görüldüğünü belirtiyorlar.

Genelde ekonometrik çalışmalar istatistiksel olarak ihracat ve ithalatın her ikisinin de büyüme ile aralarında önemli bir ilişki olduğuna işaret ederken, kimi bazı başka çalışmalarda ise ithalat bir kenara bırakılarak ihracattaki büyümenin ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı uyardığı, çünkü tasarruf ve yatırımları artırdığı vurgulanır. Kısacası deneysel analizler, genelde uluslararası ticaretin genişlemesiyle gelirden büyüme arasında pozitif bir bağlantı bulunduğu düşüncesini destekleseler de bazı belirsizlikler sürüyor. Yazarların önemli bir saptamaları da deneysel analizlerin ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiyi henüz kesin olarak ispatlamadığını belirtmeleridir.²²

Tüm bu tartışmalar ve gelişmeler gösteriyor ki dünya sistemine entegrasyonun bir mit olma durumundan çıkarılması, özellikle gelişmekte olan ülkelerin bu entegrasyondan hangi

koşullarda fayda görecekları üzerinde durulması gerekiyor. Son dönemde bu konuyu gündeme getirenlerden biri de **Dani Rodrik** oldu. Ticaretin ve yatırımların önündeki engellerin azaltılarak sürdürülebilir büyük bir kalkınma hamlesinin büyük olasılıkla gerçekleşeceğine dair elimizde inandırıcı bir kanıt olmadığını ve serbest ticaretin kalkınma stratejilerinin yerini tutmak için tek başına yeterli olmadığını söyleyen Rodrik; şu saptamayı yapıyor.

*"Hükümetler ülkelerin kaynaklarını ve kapasitelerini kullanacak ve bir yandan da idari kısıtlamalara ve bütçe kısıtlamalarına uyum sağlayacak yatırım stratejisi geliştirmekte yaratıcı olmalılar. Açılmanın kalkınma stratejisinin bir parçası olduğunu ama kalkınma stratejisi yerine geçemeyeceğini kabul etmek yararlı bir başlangıç noktası olacaktır."*²³

Endojen büyüme teorileriyle birlikte neoklasik teorisinin tamamen dışladığı devlet kavramı yeniden büyüme teorisi içindeki yerini almaya başladı. Endojen büyüme kuramını savunanlar hükümet politikaları ve iktisadi davranışın genellikle uzun dönemde büyüme yeteneğini etkileme yeteneğine sahip olduğunu düşünürler. Hükümet politikalarının büyüme üzerinde etkili olacağı düşüncesi, beşeri sermayenin geliştirilmesi için eğitime kaynak aktarma gerekliliği ile birleşince devletin büyümedeki rolü gündeme gelmiştir. Büyümenin bir kaynağını da kamusal mallar ve haberleşme, enformasyon gibi altyapıların oluşturduğu, bu alt yapı yatırımlarının özel sermayenin verimliliğini arttırmakta ve firma için bir dışsal üretim faktörü oluşturmakta olduğu düşünülebilir. Devlet özel firmaların üretimlerinde girdi olarak kullanabilecekleri hizmetler üretebilir. Kamusal mallardan bazıları dışsalılık yarattığı ve artan getirilere yol açtığı ölçüde büyüme katkı yapabilirler. Özel yatırımları tamamlamak için altyapı yatırımlarına gereksinim vardır. Altyapı yatırımları büyüme katkıda bulunur.²⁴ Sala-i Martin ve Barro'nun iddiaları hükümetlerin çeşitli aktivitelerinin büyüme oranını etkilediğidir. Yazarlar bu aktiviteler arasında altyapı hizmetlerini, mülkiyet haklarının korunmasını ve ekonomik etkinliklerin vergilendirilmesini de dahil ediyorlar. Bu durumda kamu harcamalarındaki artış emek ve sermayenin marjinal verimliliğini artırır.²⁵

Endojen büyüme modeli uzun vadeli büyüme açısından bir üretim faktörü olarak beşeri sermayenin fiziki sermayeden daha önemli olduğunu iddia etmektedir. Örneğin Lucas iktisadi büyümenin en önemli açıklayıcısının dışsal olarak belirlenen bir teknolojik gelişme değil, beşeri sermaye birikiminin hızı ve ilgili ekonomideki dışsallığın derecesi olduğunu ileri sürer.²⁶ Bilgi transferini tamamlamak ve işgücünün yeni bilgiye adaptasyonunu sağlamak üzere eğitime önem verilmelidir. Beşeri sermaye miktarı ne kadar çok olursa yeni bilgi o kadar çabuk kabullenilir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde devletin görevlerinden biri kalifiye ve esnek nitelikli işgücü yaratan bir eğitim sistemi oluşturulmasıdır. Beşeri sermaye kavramı ile birlikte eğitim de büyümenin önemli bir unsuru haline gelmiştir.

Aslında bu noktada Türkiye'nin temel sorunsalının hala büyüme ile birlikte kalkınma olduğunu göz ardı etmemek gerekiyor. Bu yazı çerçevesinde ayrıntılarına girmemekle birlikte Türkiye'nin 1930'lardaki Kemalist devletçi karma ekonomi modeli ile hem teorik hem de pratik anlamda kalkınma iktisadı ile pek çok noktada benzerlik gösterdiğini özellikle dönemin yayınlarında bu konuların ele alındığını daha önce pek çok yazımızda dile getirmiştik.

Güney Kore için bile belli bir ölçüde model olmuş kalkınma modelimizi günün koşullarına uygun bir şekilde yeniden gündeme getirip getiremeyeceğimiz önemli bir soru olarak karşımızda duruyor. Görülüyor ki dünyada yaşanan gelişmeler küresel ekonomik

sistemin tüm ülkelerin ve tüm insanlığı yararına olduğu iddiasını artık oldukça tartışmalı bir konuma getirdi. Türkiye'nin küresel sisteme entegrasyonu ancak ulusal bir kalkınma stratejisi çerçevesinde ele alması gerekliliği açıkça ortada. Bu ulusal kalkınma stratejisinin önemli bir bileşeni kalkınmacı planlayıcı düzenleyici ve denetleyici bir devlet yapılanması olmalıdır. Günümüzün teknolojik olanakları uzaktan algılama ve coğrafi bilgi sistemleri, hammadeden tarımsal ya da sanayi üretimine, beşeri sermayeden halkın olası tüketim taleplerine kadar geniş bir yelpazede sayısal planlamaya imkan verebilecek bir düzeye gelmiş durumda. Böyle bir sistemin, vergi toplamayı kolaylaştıracak, kara parayı ve kayıt dışı ekonomiyi denetim altına almayı sağlayacak sayısal para ve sayısal vergileme sistemleri ile desteklenmesi ciddi bir kalkınma hamlesi için önemli unsurlar olacaktır.

Kemalist kadrolar, 1930'ların dünya bunalımı koşullarında ulusal bir strateji ile ülkenin kalkınmasında önemli adımlar atmışlardır. Bugün de bize değişmez gerçekler olarak dayatılan verilere inanmak yerine dünyayı takip etmeli ve olası senaryolara göre stratejiler geliştirmeliyiz. Ama en önemlisi bağımsız düşünebilmek ve bize dayatılanları sorgulamaktır. Ülkemizdeki toplumsal hafıza kaybı inanılmaz boyutlardadır. Sevr'i yırtıp atmış bir ulusun çocuklarının IMF reçetelerini yırtamayacağını düşünmüyoruz.

KAYNAKLAR

- 1 United Nations Conference On Trade And Development, Trade And Development Report, 2001, Overview
- 2 Salvatore, D., 1999, International Economics, Prentice Hall, S:9
- 3 Krugman P. Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü, 2001, Literatür Yayıncılık, S:150
- 4 Somel, C, "Küreselleşen Dünya'da Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalı?", Mülkiye Dergisi, Tem – Ağus. 2001
- 5 Soros, G., Kapitalizmin Son Şansı Mı?, Foreign Policy, Kış, 1998 - 1999
- 6 Romer, P. M., 1994, The Origins Of Endogenous Growth, Journal Of Economic Perspectives Vol. 8, Number 1
- 7 Rivera - Batiz, F. L.1995, The Economics Of Technological Progress And Endogenous Growth In Open Economies, S:2-4
- 8 Ulusoy, V., Transitional Dynamics Of Learning - By - Others Doing, And Growth The Case Of Economies Of Scale Trade
- 9 Seyidoğlu, H.,1996, Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, S:563-568
- 10 Salvatore, D., 1999, International Economics, Prentice Hall, S:332
- 11 "What Is Endogenous Growth Theory?", [Http://Thumb.Cprost.Sfu.Ca/We/Misc/Endogenous.Html](http://Thumb.Cprost.Sfu.Ca/We/Misc/Endogenous.Html)
- 12 Sabır, H., 2002, Dünya Siyasetinde Küresel Rekabet Sistemi Ve Politikaları, Derin Yayınları, S:79
- 13 Krugman, P.R., Obstfeld, M., 1997, International Economics, Addison Wesley S:75-79
- 14 Hatiboğlu, Z., 2000, Özet Gelişme İktisadı, Lebib Yalkın Yayınları, S: 184
- 15 Jones, C.I., 1998, Introduction To Economic Growth, Norton, New York, S:127
- 16 Ulusoy, V., Patentler Teknolojik Gelişme Ve Ekonomik Büyüme, Galatasaray Üniversitesi, İktisat Bölümü S:45-46
- 17 Dulupçu, M.A., 2001, Küresel Rekabet Gücü, Nobel Yayın Dağıtım, S: 61-62
- 18 Jones, C. I., Age S.114
- 19 Sabır, H., Age, S: 73-74
- 20 Krugman, P.R., Obstfeld, M., 1997, International Economics, Addison Wesley, S:267-270
- 21 Grossman, M.G, Helpman, E., 1994, Endogenous Innovation In The Theory Of Growth, Journal Of Economics Perspectives, Vol. 8, Number 1,
- 22 Appleyard, D.R., Field, A.J, 1995, International Economics Trade Theory & Policy, Irwin
- 23 Rodrik, D., 1999, Yeni Küresel Ekonomi Ve Gelişmekte Olan Ülkeler, Sabah Kitapları, İstanbul
- Rodrik, D, Dünya Ekonomisine Entegrasyon Kalkınma Stratejilerinin Yerini Tutabilir Mi? İktisat Dergisi Temmuz 2000 Sayı 403
- 24 Dornbusch, R., Fischer, S.,1998, Makroekonomi, Akademi, McGraw-Hill, S:278-279
- 25 Barro, J.R., Martin, S.X., 1995, Economic Growth, McGraw-Hill, S:152-154
- 26 Kibritçioglu,A.,1998, İktisadi Büyümenin Belirleyicileri Ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermaye'nin Yeri, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C:53, N:1-4, 207-230, Ankara